

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені О.О.БОГОМОЛЬЦЯ**

Кафедра загальної і медичної психології

Курсова робота

на тему:

**“Психологічні особливості кібербулінгу
як форми віртуальної агресії у підлітків”**

Підготувала:

Студентка 3 курсу, групи 7901

Медико-психологічного факультету

Морозюк Катерина Володимирівна

Науковий керівник:

Кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної і медичної психології

Городнова Надія Миколаївна

Завідувач кафедри професор Матяш М.М.

Київ 2020

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1.Соціально-психологічна природа та складність наукового визначення кібербулінгу.....	6
1.1. Кібербулінг – новітня форма агресії.....	6
1.2. Аналіз явища кібербулінгу та шляхи його поширення.....	8
1.3. Типи кібербулінгу.....	11
1.4. Відмінності віртуального та традиційного булінгу.....	12
1.5. Індивідуальні відмінності учасників кібербулінгу.....	13
 РОЗДІЛ 2.Експериментальні дослідження щодо подолання кібербулінгу.....	16
2.1.Соціологічне опитування для оцінювання кібербулінгу серед підлітків..	16
2.2.Анкета для оцінювання кібербулінгу в учнівському середовищі.....	17
2.3. Аналіз отриманих результатів після проведеного анкетування.....	18
 РОЗДІЛ 3. Профілактика та корисні поради для подолання кібербулінгу.....	24
3.1 Основні принципи протистояння кібербулінгу.....	24
3.2.Корисні поради для профілактики і подолання кібер-булінгу, з якими потрібно познайомити учнів.....	27
 ВИСНОВКИ.....	30
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32

Вступ

Розвиток нових комунікативних технологій нечувано розширив можливості спілкування, але й одночасно приніс нові проблеми або переніс ті, що давно відомі в просторі реальному, у простір віртуальний. Поширення Інтернету як не лише інформаційної, але й комунікативної мережі принесло в наше життя поняття кіберзлочинності, віртуальних «брудних технологій», несанкціонованої розсилки реклами та інформаційного сміття – спаму, а також інші негативні явища. Серед цих явищ можна виокремити менш поширені, шанси зустрічі з якими є порівняно невисокими, і такі, з якими хоча б раз мав справу будь-який Інтернет-користувач.

Інтернет для наших дітей є невід'ємною частиною найближчого оточення. Те, що для нас є інновацією, для сучасних дітей – звична буденність. Вони швидко орієнтуються у віртуальному просторі, відкривають власні способи долучитися до новітніх можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, визначають свої уподобання, розвивають нові потреби. Часто усе це залишається поза увагою дорослих, які не мають стільки часу, щоб пройти тими ж шляхами кіберпростору, якими блукають їхні діти.

Проблема полягає в тому, що діти у своєму природному прагненні освоїти навколишнє середовище стикаються з небезпекою й у віртуальному світі.

У чому ж головні небезпеки Інтернету і чим віртуальне Інтернет-середовище відрізняється від реального середовища тим, як впливає на дітей, змінює їхнє спілкування, чи можуть допомогти дорослі застерегти дитину, допомогти їй навчити захищати себе?

Ці проблеми хвилюють батьків. Отже, вчителі мають бути компетентними, адже саме в педагога шукають поради схвильовані дорослі при зіткненні з невідомими їм кіберреаліями. Однією із найгостріших

проблем взаємодії дитини з інтернетом є небезпека зіткнення з агресивними нападами, які називають кібербулінгом.

Кібербулінг – це знущання над співрозмовником у віртуальному просторі, жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити іншу людину. При цьому використовуються інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронна пошта, соціальні мережі тощо.

Діти, зазвичай, не розповідають батькам про ці образи, оскільки бояться, що батьки заборонять використовувати необхідні їм засоби зв'язку, тому й залишаються без необхідної підтримки і допомоги.

Особливо небезпечною може стати ситуація, коли дитина потрапляє в ситуацію цькування і в реальному житті, і у віртуальному середовищі

Ще недавно проблема кібербулінгу стосувалася лише старших дітей. Сьогодні вона охоплює й учнів молодших класів, адже майже всі діти мають мобільні телефони, а педагогічних зусиль, спрямованих на підготовку дитячих колективів до конструктивної взаємодії з віртуальним світом, нині явно бракує.

Мета дослідження: дослідити масовість поширення кібербулінгу у навчальному середовищі.

Поставлена мета передбачала розв'язання наступних завдань:

- з'ясувати зміст та причини кібербулінгу;
- визначити види кібербулінгу;
- розкрити шляхи поширення віртуальної агресії на сучасних підлітків.
- провести соціологічне опитування для оцінювання кібербулінгу серед підлітків.
- проаналізувати анкетні дані для оцінювання кібербулінгу в учнівському середовищі.
- визначити індивідуальні відмінності учасників кібербулінгу.

- підібрати поради для подолання кібербулінгу.

Об'єктом дослідження є агресивна поведінка підлітків за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів.

Предметом дослідження є вплив кібербулінгу на сучасних підлітків.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотези використано загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), спостереження, аналіз.

Тема дослідження є **актуальною**, оскільки у наш час стрімкого прогресу набуває проблема віртуальної агресії, порушення психічного стану у дорослих людей, а в більшості саме підлітків.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що підготовлено методичні рекомендації для соціальних педагогів, психологів, вчителів, класних керівників школи.

Експериментальна база: на базі 6-11 класів Сарненського навчально-виховного комплексу «Школа-колегіум» ім. Т.Г.Шевченка

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. Соціально-психологічна природа та складність наукового визначення кібербулінгу

1.1. Кібербулінг – новітня форма агресії

Інколи до психолога або вчителя звертаються батьки з питанням, як допомогти їх дитині, яка страждає від жорстокої агресивної поведінки і недоброго ставлення однолітків. Нажаль, часто аналіз ситуації, а відтак і рекомендації щодо способів її врегулювання, занадто спрощуються. Те, що ситуації є досить розповсюдженими в підлітковому середовищі не мають перетворювати їх на норму, яку підтримують дорослі.

У нашу мову прийшло багато слів іншомовного походження, які зручно використовувати для позначення новітніх явищ. Одне із таких слів - «кібербулінг». Походить з англійської мови, створено від двох слів: *кібер* (позначає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище) і *булінг* (походить від англ. bull – бик, бугай, а в переносному значенні – дуже велика, сильна чи агресивна персона; і позначає процес лютого, завзятого нападу; близькі за смислом дієслова українською мовою - роз'ятрювати, задирати, прискіпуватися, провокувати, дошкуляти, тероризувати, цькувати та ін.).

Порівняно із первинним значенням слів, від яких походить, нині поняття охоплює не тільки такі форми агресивної поведінки, які мають ознаку «бикування», що включає певний смисловий відтінок тупості, обмеженості (за рахунок звуження свідомості від сильної люті), чи незграбності, нековирності (за рахунок великої маси агресора)

КІБЕРБУЛІНГ - це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо.

На кібербулінг як нову форму агресивного нападу на дитину поки що взагалі звертається уваги дуже мало. Задумуючись про небезпеки широкої

практики взаємодії сучасних дітей (особливо підлітків), визначаючи норми часу її перебування у віртуальному середовищі, враховуючи ризики формування комп'ютерної залежності тощо, про загрози кібербулінгу ми, як правило, не турбуємось, бо й знаємо про ці феномени значно менше. І якщо про наслідки булінгу реального ми все частіше чуємо із засобів масової комунікації, це поступово привертає увагу до складної проблеми. Це і повідомлення про травми, нанесені однолітками, про суїцидальні спроби і трагічні смерті.

Традиційні для бюрократичної системи замовчування проблеми, або знайдення мішені для звинувачення не можуть вдовольняти. Явища цькування і кібербулінгу мають системну природу. А це значить, що причина явища не в індивідуальних особливостях учасників, а виникає як сума інколи непомітних внесків багатьох людей. Явище має свою логіку розвитку, починаючись з малого може, за відсутності адекватного реагування дорослих, перетворитись на жахіття і призвести до трагедій. На жаль, кібербулінг лишається, як правило, невидимим, а нанесена ним шкода нерозпізнаною.

Багато людей не знайомі з терміном кібербулінг, але з явищем вже довелось зустрітись, як із проявами соціальної жорстокості он-лайн. Маючи спільні риси із традиційним невіртуальним булінгом, його кібер-форма представляє унікальний феномен, який тільки недавно став предметом уваги науковців, та й з'явився він те так давно, коли діти масово почали використовувати мобільні телефони і доступ до Інтернету.

Перед тим, як продовжити подальший аналіз кібер-булінгу, зауважимо, що інформація не розрахована на те, щоб без адаптації використовувати її в бесідах із дітьми. Неграмотно здійснена така «профілактика» може дати не просто негативні наслідки, а викликати сплеск явища за рахунок мимовільного навчання дітей новим способам терору. Профілактика не ідентична інформуванню, вона має утворювати собою систему дій, а не

окреме одноразове реагування на інцидент, тому ми дозволили собі подавати інформацію, накопичену закордонними дослідниками, в формі максимально наближеній до умов практичного використання шкільним психологом або педагогом, який зможе фахово адаптувати надані схеми до конкретних умов.

1.2 Аналіз явища кібербулінгу та шляхи його поширення

Явища цькування і кібербулінгу мають системну природу. А це значить, що причина явища не в індивідуальних особливостях учасників, а виникає, як сума інколи непомітних внесків багатьох людей. Явище має свою логіку розвитку, починаючись з малого може, за відсутності адекватного реагування дорослих, перетворитись на жахіття і призвести до трагедій. На жаль, кібербулінг лишається, як правило, невидимим, а нанесена ним шкода нерозпізнаною.

Багато людей не знайомі з терміном кібербулінг, але з явищем вже довелось зустрітись, як із проявами соціальної жорстокості он-лайн.

Кібербулінг – це напади з метою нанесення психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту (е-мейл), миттєві повідомлення («аську» - ICQ та інші системи), розгортаються в чатах, на веб-сайтах, в соціальних мережах.

Характеристика булінгу як одного із різновидів агресії:

Булінг (приниження, дискримінація, моббінг) – соціальне явище, притаманне головним чином організованим колективам; довгостроковий процес свідомого жорстокого ставлення, фізичного або психічного з боку окремої дитини або групи дітей до іншої дитини або групи дітей.

Типи агресивно-насильницьких взаємовідносин

Хэйзинг (від англ. hazing - знущання) – ритуальні знущання, під час яких школярі проходять крізь різноманітні випробовування та приниження (пересування навприсядки, стояння під холодним дощем без одягу, вживання

великої кількості води та ін. з метою доказати своє право на приналежність до тієї чи іншої групи. Присутній тільки в ситуації наявності певної закритої групи, до якої неможна увійти з власної волі.

Моббінг (від англ. - грубити, ображати, нападати зграєю) – подавлення колективом одиноких «білих ворон», недобррозичливі або агресивні дії з боку групи, спрямовані на одного з членів колективу, які відбуваються систематично впродовж довгого часу, так званих цільовий психотеррор. При моббінгу мета – вилучити будь-яким шляхом з групи того, хто сприймається як небезпечний та погрозуючий можливий конкурент.

Дідовщина- знущання, які практикуються старшими стосовно молодших у так званих групах «примусового членства» (групи з яких не можна вийти за власним бажанням). По типу дідівщини можуть розвинутися знущання в класному колективі у взаємовідносинах мікрогруп або відносини «батьки-дитина» у сім'ї.

Буллінг – довгострокова, умисна фізична або психічна травля з боку одного стосовно інших, не здатних захистити себе в даній ситуації.

Форми шкільного буллингу

Типові риси учнів, схильних ставати буллі (агресор)

- відчують сильну потребу домінувати та підкорювати собі інших учнів, добиваючись таким чином власної мети;
- імпульсивні і легко відчують гнів;
- часто провокуючи та агресивно ведуть себе стосовно дорослих, включно батьків та вчителів;
- не відчують співчуття стосовно своїх жертв;
- якщо це хлопці, то звичайно фізично більш розвинені ніж інші;
- діти, які виховуються в сім'ях з авторитарним, жорстким стилем виховання – будучи заляканими і забитими дома, вони намагаються вихлюпнути придушений гнів і страх на більш слабких однолітків;

- діти, які виховуються в сім'ях з низьким рівнем емоційного тепла и підтримки (наприклад, сироти в опікунських сім'ях та ін.).

Поведінка агресора визначається наступними показниками:

- Фізична агресія.
- Словесний буллінг.
- Залякування.
- Ізоляція.
- Здирництво.
- Пошкодження власності.

Нерівність сил, повторюваність и неадекватно висока чуттєвість жертви - три суттєві ознаки буллингу

Типи буллингу:

- Прямий - фізичний (побиття, ляскання, тички, щипки та ін.) і вербальний (приниження непристойними словами, прізвиська)
- Непрямий (соціальна депривація, переслідування)
- Поведінковий (переслідувач примушує жертву переносити непристойні і принижуючі почуття власної гідності дії; плітки, інтриги, здирництво, шантаж; бойкоти жертви та ін.)

Буллінг – структура:

- Ініціатор (переслідувач)
- Помічник ініціатора
- Захисник жертви
- Жертва
- Спостерігач

Поведінка жертви визначається наступними показниками:

- її шкільні приналежності (підручники, зошити, особисті речі) часто бувають розкидані по класу або заховані;

- на уроках веде себе сором'язливо, боязко, коли відповідає, в класі розпочинається шум, сміх, коментарі;
- під час перерви, в їдальні, тримається окремо від інших школярів, ховається, тікає від однолітків та старших школярів, намагається постійно знаходитись недалеко від учителів, дорослих;
- її зневажають, дражнять, дають непристойні прізвиська;
- на інших дітей вона реагує недоречною посмішкою, намагається віджартуватися, збігти, плаче;
- добре ладить з учителями і погано з однолітками;
- запізнюється до початку занять та пізно йде зі школи;
- під час групових ігор, занять, її ігнорують або вибирають останньою.

1.3. Типи кібербулінгу

Американки Робін Ковальські, С'юзан Лімбер і Патриція Агатстон, на дослідження яких ми переважно опираємось, виділили *вісім типів поведінки*, характерних для кібербулінгу:

1. **Перепалки, або флейміт** (від англ. *flaming* — пекучий, гарячий, полум'яний) — обмін короткими гнівними й запальними репліками між двома чи більше учасниками з використанням комунікаційних технологій.

2. **Нападки, постійні виснажливі атаки** (з англ. *harassment*) — найчастіше це повторювані образливі повідомлення, спрямовані на жертву (наприклад, сотні СМС-повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) із перевантаженням каналів комунікації.

3. **Наклепи, зведення наклепів** (*denigration*) — поширення чуток, неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути й текстові повідомлення, і фото, і пісні, які змальовують жертву в принизливій, інколи сексуальній формі.

4. **Самозванство, втілення в певну особу** (*impersonation*) —

переслідувач позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її аккаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію.

5. **Ошуканство**, видурювання конфіденційної інформації та її поширення (*outing&trickery*)— отримання персональної інформації під час спілкування і передавання її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначена.

6. **Відчуження** (*остракізм*), *ізоляція*. Будь-якій людині, особливо в дитинстві, притаманно сприймати себе або в якійсь групі, або поза нею. Бажання бути включеним у групу є мотивом багатьох вчинків дитини й особливо підлітка. Виключення із групи сприймається як соціальна смерть. Що більшою мірою людина виключається із взаємодії, наприклад, із гри, то гірше вона себе почуває і значно знижується її самооцінка.

7. **Кібер-переслідування** — це дії з прихованого вистежування переслідуваних і тих, хто випадково потрапляє в зону зацікавленого, зазвичай, зроблені потай, анонімно, з метою організації злочинних дій на або фізичного насильства, побиття.

8. **Хепіслепінг** (від англ. *happyslapping*— щасливе ляскання) — відносно новий вид кібербулінгу, започаткований в англійському метро, де підлітки, прогулюючись пероном, несподівано ляскали одне одного, а інші учасники знімали це на мобільну камеру. У подальшому за будь-якими відеороликами, в яких записано реальні напади, закріпилася назва «хепіслепінг».

9. **Хопінг** — наскок (особливо поширений у США). Ці відеоролики розміщують в Інтернеті, де їх можуть продивлятися тисячі людей, зазвичай, без дозволу жертви.

10. **Нападис** найбільш поширеною формою кібербулінгу: тих, хто атакує, називають кібербулерами, а тих, на кого нападають, — жертвами

кібербулінгу.

Отже, в усіх описаних формах кібербулінгу можна виділити булерів, жертв і спостерігачів (глядачів, читачів). Інколи в ролі жертви й булера може бути одна людина: наприклад, зазнаючи нападок від одних, вона знаходить слабшу за себе жертву і теж нападає на неї, утворюючи ніби ланцюжок передавання агресії.

1.4. Відмінності віртуального і традиційного булінгу

Реальний булінг – це ситуація в шкільному дворі, де старші чи сильніші діти тероризують молодших. Реальний булінг, на відміну від кібербулінгу, закінчується, коли дитина приходить із школи додому. Віртуальний терор продовжується і вдома. Інформаційно-комунікаційні технології стають настільки невід’ємною частиною життя сучасних підлітків, що від кібербулінгу стає неможливо сховатися. На відміну від реального цькування, для кібербулінгу не потрібно мати перевагу в силі чи соціальному статусі, достатньо мобільного телефону чи комп’ютеру, плюс бажання тероризувати.

Таким небезпечним кібербулінг робить те, що він, розгортаючись на основі конфронтації із жертвою, підсилюється і пришвидшується технологічним оснащенням.

Є дві головні відмінності кібербулінгу: 1) внаслідок анонімності Інтернету жертві «ворог» невідомий; 2) жертви кібербулінгу більше бояться звертатись до дорослих за допомогою, бо остерігаються «додаткового покарання» через позбавлення привілеїв користування комп’ютером чи мобільним, оскільки це видається дорослим логічною реакцією. Отже, віртуальний простір все більше стає невід’ємною частиною соціального життя сучасних підлітків, страх втратити цей простір змушує жертв кібербулінгу приховувати напади від дорослих.

1.5. Індивідуальні відмінності учасників кібербулінгу

Питання щодо психологічних особливостей кібербулерів досі залишається малодослідженим. На нашу думку, виокремити особистісний профіль підлітків, схильних до кібербулінгу, скоріше за все не вдасться саме тому, що Інтернет надає додаткові можливості для експериментування з власного особистістю.

Психологічна характеристика ймовірного булера-нападника

Дитина може бути схильною до булінгу, якщо вона:

- прагне домінувати, схильна стверджуватися, використовуючи силу;
- має неврівноважений темперамент, імпульсивна;
- має більш позитивне ставлення до насильства, ніж більшість дітей з її оточення;

- важко підкорюється правилам;
- мало співчуває дітям, які зазнають нападок;
- агресивно ставиться до дорослих;
- добре характеризує себе поза межами важких чи незручних ситуацій;
- проявляє проактивну (наприклад, для досягнення мети) і реактивну агресію (зокрема, у відповідь на провокацію).

Індивідуальні стратегії кібербулерства

Проте можна виділити ймовірні *особистісні стратегії* залучення до кібербулерства.

По-перше, це **стратегія реваншу** — діти, які зазнали нападок у реальному житті, можуть спробувати бути булерами у віртуальному середовищі.

По-друге, **втеча від нудьги**, розваги без усвідомлення можливих трагічних наслідків розвитку подій, спровокованих кібербулінгом.

По-третє, **посилення реального булінгу** інформаційно-комунікаційними технологіями, що створює феномен комплексного мультимодального булінгу.

Наслідками шкільного булінгу є:

- Падіння самооцінки у жертви насильства
- Порушення соціальних зв'язків, ізолюваність
- Низький статус в групі, проблеми в навчанні і поведінці
- Підвищення ризику розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів (невротичні розлади, депресія, порушення сну і апетиту, можливе формування посттравматичного синдрому)
- Порушення в розвитку ідентичності у підлітків
- Затяжний стрес, почуття безнадії і безвихідності
- Аутоагресивна поведінка
- Глядачі

Найгірше в булінгу - його вплив на тих дітей, які в ньому не приймають активної участі, на свідків.

- Булінг заражає глядачів.
- У ньому вони вимушені вибирати між силою і слабкістю (жертви часто виглядають смішно і примітивно), не маючи бажання асоціювати себе зі слабкими.
- Він швидко приводить до того, що вони більше не відчують особисту відповідальність, булінг провокує просто робити, як усі.

Страждання жертв повторюються знову і знову, і з часом з'ясовується, що почуття співчуття раз від разу притупляються...

РОЗДІЛ 2. Експериментальні дослідження, подолання кібербулінгу

2.1. Соціологічне опитування для оцінювання кібербулінгу серед підлітків

За даними досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, що проводить моніторинг медіакультури населення, понад 80 % учнів і 90 % студентів користуються комп'ютером, більшість із них мають доступ до мережі Інтернет з дому.

Мета дослідження:

- визначити тривалість користування інтернетом та найпопулярнішими сайтами ;
- проведення вільного часу в комп'ютерних іграх та перегляду телебачення і прослуховування сучасної музики.

За даними визнаної дослідницької компанії Gemius, яка є лідером у сфері дослідження Інтернет-аудиторії в 30 країнах (<http://www.gemius.com.ua>) і результати якої вважаються найточнішими, в лютому 2014 р. Інтернет-аудиторія складалася із 18 млн осіб віком від 14 років. У 2010 р. Інтернетом користувалося 8,4 млн. українців (за три попередні роки, починаючи з 2007р., кількість їх подвоїлася). Протягом одного року, порівняно з лютим 2013 р., Інтернет-аудиторія зросла на 11 %, що складає біля 2 млн. При цьому щоденно користуються Інтернетом 87,7 %. Більше половини користувачів Інтернету мають дітей різного віку.

Середня тривалість часу, проведеного користувачем на найпопулярніших сайтах, вимірюється годинами. Так, наприклад, у лютому середній користувач провів у соціальній мережі Фейсбук близько півтори години, Вконтакте — більше 6 годин, а в Однокласниках — більше 18 годин. За даними опитування старшокласників у 8 областях України (опитано 2659 учнів 10-х класів шкіл, що беруть участь у Всеукраїнському експерименті з впровадження медіа-освіти), щодня користуються Інтернетом 73,6 % опитаних, майже щодня — 18,9 %, приблизно щотижня — 5,24 %, щомісяця, а то й рідше — 1,4%. Відповіли, що ніколи не користуються лише 0,9 % учнів.

У будній день користуються комп'ютером понад три години і більше 47,6 %, від двох до трьох годин — 25,1 %, від години до двох — 16,4 %, а до однієї години лише близько 9 %. Дітей, які відповіли, що зовсім не користуються — 1,8 %.

- 80 % десятикласників відмічають, що проводять своє дозвілля в Інтернеті, стільки ж — слухають музику;
- 50 % дивляться телевізор;
- 33 % грають у комп'ютерні ігри.

Ці відомості свідчать про те, наскільки потужно Інтернет став повсякденною практикою старшокласників. Він вийшов на перше місце серед різних способів проведення вільного часу.

2.2 Анкета для оцінювання кібербулінгу в учнівському середовищі

Психолог В. Вздольська винайшла метод розпізнання кібербулінгу в житті дитини, в тому числі підлітка.

Відповідати ТАК або НІ на кожне із запропонованих запитань :

1. Чи користуєтеся ви комп'ютером, мобільним телефоном або граєте у відеоігри за допомогою інтернету?
2. Чи користуєтеся ви соціальними мережами?
3. Чи доводилося вам колись бачити онлайн-групу (спільноту), веб-сторінку, інтернет-відео чи опитування, де б висміювалась якась людина?
4. Чи були ви коли-небудь свідком онлайн-гри, чату чи дискусії, де виявлялися б нападки чи жорстокість щодо якоїсь людини?
5. Чи ви колись створювали фальшивий профіль або навмисно приховували своє ім'я в мережі?
6. Чи надсилали ви коли-небудь якісь повідомлення, використовуючи чужий телефон чи акаунт у мережі?
7. Чи ви коли-небудь пересилали листа, повідомлення в чаті або фотографію без дозволу їх оригінального адресанта?
8. Чи ви коли-небудь розміщували онлайн фото або відео з людьми без їхнього дозволу?

Якщо дитина відповіла «ТАК» на запитання 1–2, дитина — потенційна жертва кібербулінгу. Якщо дитина відповіла «ТАК» на запитання 3–4, ви ставали свідком кібербулінгу. Якщо дитина відповіла «ТАК» на запитання 5–8, її поведінка могла призвести до кібербулінгу.

2.3. Аналіз отриманих результатів після проведеного анкетування

Анкетування проводилось на базі 6-11 класів Сарненського навчально-виховного комплексу «Школа-колегіум» ім. Т.Г.Шевченка з метою виявити поширення кібербулінгу в учнівському середовищі. Для проведення

більш ретельного дослідження ми розробили наступну рівневу шкалу по відсотковим показникам результатів. Загальна кількість опитуваних у **2018** році 427 учнів, умовно вони були поділені на молодші, середні та старші (хлопців 209, дівчат 218). Молодші підлітки це учні 6-7 класів, загальна кількість учнів – 180, серед них хлопчиків – 95, а дівчат – 91. Середні підлітки – учні 8-9 класів, загальна кількість – 170, хлопців – 93, а дівчат – 77. Старші підлітки – учні 10-11 класів – 77 учнів, хлопців – 24, а дівчат – 53.

2019 році 402 учні, умовно вони були поділені на молодші, середні та старші (хлопців 189, дівчат 213). Молодші підлітки це учні 6-7 класів, загальна кількість учнів – 150, серед них хлопчиків – 73, а дівчат – 77. Середні підлітки – учні 8-9 класів, загальна кількість – 164, хлопців – 75, а дівчат – 86. Старші підлітки – учні 10-11 класів – 81 учнів, хлопців – 41, а дівчат – 40.

Таблиця 1

Результати дослідження молодших підлітків 6-7 класи

Молодші підлітки 6 класи

Клас	Стать		Кількість учнів	Потенційна жертва		Свідок		Учасник кібербулінгу		Не учасник
	ч	ж		ч	ж	ч	ж	ч	ж	
6-А	11	13	24	8	12	-	-	-	-	4
6-Б	14	13	27	13	12	1	-	-	-	2
6-В	15	12	27	6	5	-	-	-	-	16
6-Г	11	5	16	5	3	-	-	-	-	8

2018 рік Серед учнів 6-х класів опитано 94 особи, серед них 51 – хлопців і 43 дівчини. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 6-х класів є 64 учні – це 32 дівчини і 32 хлопці (63% -хлопців і 74% дівчат). Один учень

(1%) є свідком кібербулінгу (це 1,9% хлопців). 30 учнів (32%) не є користувачами інтернету.

2019 рік Серед учнів 6-х класів опитано 68 осіб, серед них 32 – хлопці 36 дівчат. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 6-х класів є 58 учнів – це 28 дівчат і 30 хлопців (71 % -хлопців і 78% дівчат). 17 учнів (22%) є свідками кібербулінгу (це 38% хлопців і 22% дівчат). Поведінка 4 учнів (5%) призвела до кібербулінгу 1 учень (2.2%) не є користувачем інтернету.

Таблиця 2

Результати дослідження молодших підлітків

Молодші підлітки 7- мі класи

Клас	Стать		Кількіст ь учнів	Потенційн а жертва		Свідок		Учасник кібербулінг у		Не учасни к
	ч	ж								
				ч	ж	ч	ж	ч	ж	
7-А	10	8	18	10	8	-	-	1	-	6
7-Б	11	10	21	10	8	2	-	-	-	2
7-В	11	11	22	7	11	2	-	-	-	4
7-Г	12	13	25	12	13	3	1	-	-	-

2018 рік Серед учнів 7-х класів опитано 86 осіб, серед них 44хлопця та 42 дівчини. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 7-х класів є 79 учнів (92%) – це 42 дівчини і 39 хлопців (89% хлопців і 95% дівчат). Свідками кібербулінгу є 8 учнів (9%),це 16% хлопців (7 учнів) і 2,3% дівчат (1 дівчина). Поведінка одного учня (1%) призвела до кібербулінгу (2,2% хлопців). 12 учнів(14%) не є користувачами інтернету.

2019 рік Серед учнів 7-х класів опитано 82 особи, серед них 41хлопець та 41 дівчина. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 7-х класів є 77 учнів (94%) – це 41 дівчина і 36 хлопців (88% хлопців і 100 % дівчат).

Свідками кібербулінгу є 16 учнів (19%),це 32% хлопців (13 учнів) і 7,3% дівчат (3 дівчини). Поведінка 13 учнів (16%) призвела до кібербулінгу (24 % хлопців і 5%дівчат). 6 учнів(7.3%) не є користувачами інтернету.

Таблиця 3

Результати дослідження середніх підлітків 8-9 клас

Середні підлітки 8-мі класи

Клас	Стать		Кількіст ь Учнів	Потенційн а жертва		Свідок		Учасник кібербулінг у		Не учасни к
	ч	ж								
				ч	ж	ч	ж	ч	ж	
8-А	7	9	16	5	8	1	1	-	-	3
8-Б	9	14	23	7	11	2	1	-	-	3
8-В	16	9	25	15	9	-	-	-	-	1
8-Г	10	9	19	7	9	2	-	1	-	2

2018 рік .Серед учнів 8-х класів опитано 83 осіб, серед них 42 хлопці і 41 дівчина. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 8-х класів є 71 учень (85%) – це 37 дівчат і 34 хлопці (81% хлопців і 90% дівчат). Свідками кібербулінгу є 7 учнів (8%), це 12% хлопців (5 учнів) і 4,9% дівчат (2 дівчини). Поведінка одного учня (1%) призвела до кібербулінгу (2,3% хлопців). 9 учнів(11%) не є користувачами інтернету.

2019 рік .Серед учнів 8-х класів опитано 80 осіб, серед них 37 хлопців та 43 дівчини. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 8-х класів є 79 учнів (98%) – це 43 дівчини і 36 хлопців (98% хлопців і 100% дівчат). Свідками кібербулінгу є 18 учнів (23%), це 38% хлопців (14 учнів) і 9,4% дівчат (4 дівчини). Поведінка 12 учнів (15%) призвела до кібербулінгу (27% хлопців-10 і4.7%-дівчини-2). 1 учень(1,1%) не є користувачами інтернету.

Таблиця 4

Результати дослідження середніх підлітків 8-9 клас

Середні підлітки 9-ті класи

Клас	Стать		Кількіст ь учнів	Потенційн а жертва		Свідок		Учасник кібербулінг у		Не учасни к
	ч	ж								
				ч	ж	ч	ж	ч	ж	
9-А	16	8	24	15	8	4	-	1	-	1
9-Б	13	8	21	12	8	2	-	-	-	1
9-В	13	10	23	12	9	4	2	-	-	2
9-Г	9	10	19	9	9	-	-	-	-	1

2018 рік. Серед учнів 9-х класів опитано 87 осіб, серед них 51 хлопець і 36 дівчат. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 9-х класів є 82 учні (94%) - це 34 дівчини і 48 хлопців (94% хлопців і 94% дівчат). Свідками кібербулінгу є 12 учнів (14%), це 19,6% хлопців (10 учнів) і 5,5% дівчат (2 дівчина). Поведінка одного учня (1%) призвела до кібербулінгу (2% хлопців). 5 учнів(5,7%) не є користувачами інтернету.

2019 рік. Серед учнів 9-х класів опитано 84 особи, серед них 38 хлопців і 46 дівчат. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 9-х класів є 81 учень (96%) - це 46 дівчат і 35 хлопців (92% хлопців і 100% дівчат). Свідками кібербулінгу є 15 учнів (18%), це 23,6% хлопців (9 учнів) і 13% дівчат (6 дівчат). Поведінка одного учня (1%) призвела до кібербулінгу (2% хлопців). 3 учня (3,5%) не є користувачами інтернету.

Таблиця 5

Результати дослідження старших підлітків 10-11 класи

Старші підлітки 10-ті класи

Клас	Стать		Кількіст ь учнів	Потенційн а жертва		Свідок		Учасник кібербулінг у		Не учасни к
	ч	ж								
				ч	ж	ч	ж	ч	ж	

10-А	6	14	20	6	14	5	4	2	2	-
10-Б	5	11	16	4	9	-	1	-	-	2

2018 рік. Серед учнів 10-х класів опитано 36 осіб, серед них 11 – хлопці 25 дівчат. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 10-х класів є 33 учні (92%), це 23 дівчини і 10 хлопців (91% хлопців і 92% дівчат). Свідками кібербулінгу є 10 учнів (28%), це 45% хлопців (5 учнів) і 20% дівчат (5 дівчат). Поведінка чотирьох учнів (11%) призвела до кібербулінгу (2 хлопців-18%, 2 дівчини-8%). 2 учнів (5,5%) не є користувачами інтернету.

2019 рік. Серед учнів 10-х класів опитано 43 особи, серед них 20 – хлопців і 23 дівчини. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 10-х класів є 33 учні (77%), це 23 дівчини і 20 хлопців (100% хлопців і 100% дівчат). Свідками кібербулінгу є 16 учнів (37%), це 40% хлопців (8 учнів) і 35% дівчат (8 дівчат). Поведінка чотирьох учнів (9%) призвела до кібербулінгу (1 хлопців-5%, 3 дівчини- 13%).

Таблиця 6

Результати дослідження старших підлітків 10-11 класи

Старші підлітки 11-ті класи.

Клас	Стать		Кількіс ть учнів	Потенційн а жертва		Свідок		Учасник кібербулінг у		Не учасни к
	ч	ж								
				ч	ж	ч	ж	ч	ж	
11-А	5	14	19	5	14	4	7	4	2	-
11-Б	8	14	22	7	13	3	3	3	3	-

2018 рік. Серед учнів 11-х класів опитано 41 осіб, серед них 13 хлопці 28 дівчат. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 11-х класів є 39 учнів (95%), це 27 дівчат і 12 хлопців (92% хлопців і 96% дівчат). Свідками кібербулінгу є 17 учнів (41%), це 54% хлопців (7 учнів) і 36% дівчат (10

дівчат). Поведінка дванадцяти учнів (29%) призвела до кібербулінгу (7 хлопців-54%, 25 дівчат-18%).

2019 рік. Серед учнів 11-х класів опитано 45 осіб, серед них 21 хлопець і 24 дівчини. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 11-х класів є 45 учнів (100%), це 24 дівчини і 21 хлопець (100% хлопців і 100% дівчат). Свідками кібербулінгу є 21 учень (47%), це 52% хлопців (11 учнів) і 42% дівчат (10 дівчат). Поведінка 6 учнів (13%) призвела до кібербулінгу (5 хлопців-24%, 1 дівчина-4%).

Загальна кількість опитуваних у 2015 році 402 учні, умовно вони були поділені на молодші, середні та старші (хлопців 191, дівчат 211). Молодші підлітки – це учні 6-7 класів (загальна кількість учнів – 152, серед них хлопчиків – 73, а дівчат – 79). Середні підлітки – учні 8-9 класів (загальна кількість – 164, хлопців – 75, а дівчат – 89). Старші підлітки – учні 10-11 класів (загальна кількість – , хлопців – , дівчат –).

Серед учнів 6-х класів опитано 68 особи, серед них 33 – хлопці і 35 дівчат. Потенційними жертвами булінгу серед учнів 6-х класів є 64 учні – це 30 дівчат і 35 хлопці (63% -хлопців і 74% дівчат). Один учень (1%) є свідком кібербулінгу (це 1,9% хлопців). 30 учнів (32%) не є користувачами інтернету. 88 учнів, хлопців – 41, а дівчат- 47.

Отже, аналізуючи отримані результати, можемо спостерігати тенденцію до підвищення рівня користування Інтернетом серед підлітків. Це веде за собою ряд наслідків: зростання кількості потенційних жертв кібербулінгу, а також збільшення кількості свідків та учасників віртуального булінгу.

РОЗДІЛ 3. Профілактика та корисні поради для подолання кібербулінгу

Головні засади профілактики і подолання кібербулінгу опрацьовані психологами і освітянами Європи і Америки, де інтернет-бум розпочався на декілька років раніше, ніж в Україні.

3.1 Основні принципи протистояння кібербулінгу

Уважність до дитини

Бути уважним до дитини та її віртуальних практик. Наші дослідження медіакультури молоді [5] показують, що підлітки мають відокремлені від дорослих віртуальні практики. Навіть щодо телевізійного перегляду підлітки переважно не обговорюють з батьками свій досвід спілкування з медіа. Он-лайн практики підлітків іще більш відокремлені, батьки фактично відсутні у тому віртуальному світі, де проводить час їхня дитина: в Інтернеті вони ходять до різних місць різними маршрутами. Як звертають увагу Ковальські з колегами, чомусь нікого не дивує, що батьки добре інструктують дитину щодо маршрутів руху і правил користування, наприклад, велосипедом, натомість, привносячи в родину нові елементи технологій (мобільний телефон, відеоплеєр, комп'ютер, Інтернет тощо) залишають дитину наодинці із новою реальністю.

Канали до віртуального світу потребують регулювання, введення чітких правил користування, що запобігає небезпекам і роз'яснює, в яких випадках і яка поведінка вважається нормальною і буде безпечною. Важливим елементом батьківського контролю є розташування комп'ютера в зоні спільного користування (вітальня, кухня), де, займаючись паралельно власними справами, дорослі можуть ненав'язливо спостерігати час від часу за реакціями дитини, коли вона перебуває в Інтернеті, а також легше контролювати час роботи з комп'ютером (особливо критичним це є для

молодших підлітків, у яких власна довільна поведінка і вольові процеси знаходяться на етапі формування).

Батьки мають уважно вислуховувати дитину щодо її вражень і дій у віртуальному середовищі, знайомитись із сайтами і тими кібер-технологіями, які використовуються дітьми. Важливо звертати увагу на тривожні ознаки, які можуть вказувати на можливість виктимізації вашої дитини внаслідок кібербулінгу: дитина виглядає засмученою після он-лайн режиму, перегляду повідомлень, віддаляється від спілкування з однолітками, можливе погіршення академічної успішності (хоча останнє може свідчити й про інші негаразди). Важливо відслідковувати *онлайн-репутацію* власної дитини (для цього час від часу здійснюйте пошук, наприклад, в Гуглі за ім'ям вашого сина чи доньки). Періодичність спілкування, певні ритуали і сімейні традиції обговорення підсумків дня чи тижня дають змогу здійснювати моніторинг проблем, в тому числі й тих, які виникають у віртуальній частині соціального світу Вашої дитини.

Реагування на проблему

Важливі кроки, які потрібно зробити у відповідь на випадок виявленого кібер-булінгу вашої дитини.

По-перше, необхідно *зберегти свідчення* події. Хоча негативні повідомлення можуть не розгорнутись в серйозний кібербулінг, корисно зробити копію з цих повідомлень (допомогти дитині зробити це, якщо вона ще не знає як).

По-друге, як би Вас особисто не вразило те, що показала Вам дитина, - *зберігайте спокій*, не лякайте дитину додатково своєю бурною реакцією. Ваша задача-мінімум – емоційна підтримка. Не потрібно принижувати значення виявленого кібербулінгу, однак не треба і лякати: дайте дитині впевненість, що цю проблему можна подолати. В жодному разі не допускайте покарання дитини (вияв незадоволення, заборона користування) за те, що вона

Вам довірилась: дитина не винна в нападах інших на неї, вона вже постраждала, врешті, якщо Ви її не підтримуєте, наступного разу вона до Вас просто не звернеться, залишившись, можливо, в складнішій ситуації без Вашої допомоги.

По-третє, *обговоріть з дитиною* ситуацію, що трапилась (див. Табл. 4), уважно вислухайте. Використайте цей випадок для формування медіакультури Вашої дитини, повторіть найпростіші правила безпеки користування Інтернетом (не спілкуватись з незнайомцями, не повідомляти їм своє ім'я, адресу, телефон, берегти в секреті паролі тощо), розкажіть, як запобігати кібербулінгу надалі. Якщо Ви один раз вже провели таку бесіду, не вважайте, що справа завершена.

Медіа-імунітет, як і біологічний імунітет до інфекції, не формується раз і назавжди, а потребує періодичного оновлення. Пам'ятайте, що найкращим жанром бесіди з підлітком є паритетна дискусія, а не менторське нав'язування хоч якнайкращих правил: проблематизуйте міркування, створюйте правила разом, домовляйтесь, укладайте конвенції.

3.2. Корисні поради для профілактики і подолання кібер-булінгу, з якими потрібно познайомити учнів

1. Не поспішай

Не поспішай, не виплескуй свій негатив у кібер-простір. Важливо домовитись із дитиною, щоб вона не відповідала на вразливі повідомлення до того, як порадиться з дорослими. Старшим дітям запропонуйте правило: перед тим, як писати і відправляти повідомлення, потрібно заспокоїтись, притишити роздратування, злість, образу, гнів. Емоції – погані порадики, вони минають, а написане і відправлене в Інтернет продовжує нести і помножувати негатив уже без Вашої волі і контролю. Здійняті одним негативним «постом» (повідомленням) хвилі можуть призвести до зовсім неочікуваних трагічних наслідків, які буває дуже важко виправити, а інколи і

не можливо. Тому конфлікти і незгоди з найменшими витратами вирішуються особисто, «в реалі», без залучення кібер-технологій.

2. Будуй свою репутацію

Будуй власну онлайн-репутацію, не провокуйся ілюзією анонімності. Інтернет – це особливе середовище із своїми правилами поведінки - «нетикетом» (новоутворення від англ. net–мережа і «етикет»). Хоча кібер-простір і надає додаткові можливості відчувати свободу і розкутість завдяки анонімності, дитині потрібно роз'яснити, що існують способи довідатись, хто саме відправив повідомлення, хто стоїть за певним ніком (анонімним псевдонімом). І якщо некоректні дії у віртуальному просторі призводять до реальної шкоди – від анонімності залишається лише ілюзія: все тайне стає явним. У віртуальному просторі, як і в реальному, діє золоте правило: стався і дій стосовно інших так, як хотів би, щоб ставились до тебе. Крім того, Інтернет фіксує історію, яка складається із публічних дій учасників і визначає його онлайн-репутацію – накопичений портрет особистості в очах інших учасників: запламувати її легко, виправити – важко.

3. Поважай факти

Зберігати підтвердження факту нападів. Потрібно роз'яснити дитині: якщо її неприємно вразило якесь повідомлення чи картинка на сайті (фото, відео, будь що), правильна реакція – вимкнути екран (щоб зупинити негативний вплив, але не комп'ютер!) і негайно звернутись до батьків за порадою. Старші діти можуть зберегти чи роздрукувати сторінку самостійно, щоб порадитись з батьками в зручний час.

4. Що ігнорувати

Доречно ігнорувати поодинокий негатив. Одноразові образливі повідомлення найкраще ігнорувати, часто в результаті цього кібер-булінг на початковій стадії і зупиняється. Досвідчені форумчани послуговуються

правилом: «найкращий спосіб боротьби з неадекватними – ігнор». Якщо ж реагувати на негативні коментарі, комунікація продовжується.

5. Коли ігнорувати не варто

Не дивлячись на те, що відправник Вам не відомий, якщо листи систематично містять загрози життю і здоров'ю, або порнографічні сюжети, варто поставити до відома телефонного або Інтернет-провайдера, інспектора місцевого відділку міліції із роботи з неповнолітніми (для цього й важливо копіювати повідомлення із загрозами). Якщо образлива інформація розміщена на сайті, варто зробити запит адміністратору щодо видалення цієї інформації.

Правила для свідків

Якщо ви стали очевидцем кібербулінгу, існує три типи правильної поведінки:

1) виступити проти буллера (дати йому зрозуміти, що такі його дії оцінюються вами негативно), 2) підтримати жертву (особисто чи в публічному віртуальному просторі висловити думку про те, що кібербулінг – це погано; цим Ви надаєте емоційну підтримку, так необхідну жертві), 3) повідомити дорослим про факт некоректної поведінки в кібер-просторі.

Можливе тимчасове блокування

Програми, що забезпечують миттєвий обмін повідомленнями, мають можливість тимчасового відключення, можна заблокувати отримання повідомлень з певних адрес, навіть змінити телефонний номер. Пауза в спілкуванні руйнує взаємопідсилювані автоматизми кібербулінгу, особливо якщо він мотивований втечею буллерів від нудьги і не супроводжується буллінгом у реальному житті.

Правила для батьків

Важливо, щоб ці профілактичні дії з впровадження правил, або дії допомоги у випадку нападів батьки робили спокійно і впевнено, даючи дітям

позитивний емоційний ресурс захищеності, підтримки. Своє хвилювання і тривогу можна обговорювати з іншими дорослими, наприклад, іншими батьками, діти яких були жертвами булінгу (програма дій школи може включати організацію таких зустрічей). Варто також поставити до відома педагогів, поінформувати про наявність проблеми, адже це дозволить їм більш уважно і цілеспрямовано відстежувати ситуації традиційного булінгу, поєднання якого із кібербулінгом є особливо небезпечним. Якщо хтось із батьків приніс до школи роздруківку негативних повідомлень, отриманих дитиною, варто провести тематичні батьківські збори, щоб обговорити проблему.

Співпраця батьків і педагогів, психологів

Психолог може виступити організатором співпраці батьків і педагогів стосовно кібербулінгу, яка буде найефективнішою, якщо зусилля зосередити на профілактиці.

ВИСНОВКИ

Новітні технології дуже швидко входять у наше життя. Зараз Інтернетом може довільно користуватись навіть малюк. Життя з кожним роком стає модернізованішим, дуже багато можливостей для спілкування ...віртуального, а щоб зустрічатися віч-на-віч тепер чомусь не практикується. І відповідно люди поступово забувають (а, можливо, користуються з цього) про такі чесноти, як милосердя, доброта, співчуття. Натомість процвітає заздрість, ненависть, байдужість, жорстокість.

Чому так? Хто від цього страждає найбільше?

Перш за все, звісно, підлітки, оскільки у них найбільше виражена потреба у спілкуванні. Саме вони найбільше страждають від байдужості близьких. Саме в їх середовищі процвітає жорстокість, а головним девізом є слова «Хто сильніший, той правий».

Ось чому нас зацікавила тема кібербулінгу.

В Україні на сьогодні таке явище як кібербулінг не завжди стоїть у центрі уваги громадськості, подекуди дорослим навіть незнайоме таке явище. А кількість дітей, які потрапили в біду не зменшується, а збільшується.

У своїй курсовій роботі ми дослідили масовість поширення кібербулінгу у навчальному середовищі.

По-перше, з'ясували зміст та причини виникнення кібербулінгу.

По-друге, визначили види кібербулінгу.

По-третє, розкрили шляхи поширення віртуальної агресії на сучасних підлітків.

По-третє, провели соціологічне опитування для оцінювання кібербулінгу серед підлітків.

По-четверте, проаналізували анкетні дані для оцінювання кібербулінгу в учнівському середовищі.

По-п'яте, визначили індивідуальні відмінності учасників кібербулінгу.

По-шосте, підібрали поради для подолання кібербулінгу.

Отже, кібербулінг можна визначити як особливий вид конфронтативного дискурсу у Інтернет-просторі, спрямованого на переслідування одного з членів колективу з боку інших членів колективу або його частини. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз кібербулінгу як фрагменту інвективної комунікації, зорієнтованої на регуляцію відношень між суб'єктами дискурсу шляхом агресивних вербальних та невербальних дій з метою пониження соціального статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Медіакультура населення України: Інформ. бюл. Черв.'2008 / За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. – К., 2008. – 51 с.
2. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід. Навчально-методичний посібник / За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. – К.: Міленіум, 2009. – 440 с.
3. Найдьонова Л.А. Гуманізація стосунків через подолання цькування в шкільній спільноті / Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. / АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — К.: Міленіум, 2007. — Вип. 17(20). - С. 157-166
4. Найдьонова Л.А. Особливості медіа-культури територіальних спільнот України (регіональні особливості молодіжної віртуальності)/ Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: Матеріали методол. семінару АПН України, 19 берез. 2008 р. – К., 2008. - С. 382-395.
5. Olweus, Dan. Bullying at schools: What we know and what we can do. New York: Blackwell. – 1993. – 140 p.
6. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. Cyberbullying: bullying in the digital age. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 218 p.
7. <https://vseosvita.ua/library/anketa-dla-ucniv-kiberbuling-ta-jogo-proavi-v-pidlitkovomu-vici-82963.html>
8. <https://uk.wikipedia.org/wiki/kiberbuling>
9. <https://naurok.com.ua/post/kiberbuling-zagroza-hhi-stolittya>
10. <https://autism.ua/kiberbulinh-porady-dlia-ditei-batkiv-ta-vchyteliv>